Fejtő Ferenc:

Napoleon és Stendhal

— avagy: a romantikától a realizmusig —

A francia forradalom irodalomból lett, hogy aztán visszatérjen az irodalomba. »Porból vagyunk és porrá leszünk«. A bécsi kongresszus Európát újjá-rendező diplomatái, a Talleyrandok és Metternichek, csalódtak, amikor azt hitték, hogy egy nagy nép fiatalsága, a napoleoni megdicsőülést követő nemzedék egyszerűen belenyugszik majd a szolíd, de másodrangú szerepbe, amelyet nagylelkűen kiutaltak neki. Napoleon, a »töviskoszorús császár« sok szempontból realistább volt, mint a »pozitivista« diplomaták. **»A Forradalom nagy eszméi** — írta Emlékirataiban amelyeket Franciaország, de egész Európé ifjúsága is rajongva olvasott a később még Nietzsche is, Eckermann beszélgetései mellett, legkedvesebb könyvének nevezett — **e nagy és szép igazságok... immár halhatatlanok. Gyökeret vertek Angliában, bevilágítják Amerikát, meghonosodtak Franciaországban: íme a háromlábú szék, amelyről felszökken a világ világossága! És uralkodni fognak ez eszmék: Ők lesznek a népek hite, vallása, erkölcse; s ez az új korszak, akármit is mondjanak, az én személyemhez fog fűződni, mert végül is én voltam az, aki magasba emelten a fáklyát én szentesítettem ez elveket s ma üldöztetésem végzi el, hogy az elvek Messiásává legyek... Így még, amikor nem is leszek már, a népek számára jogaik törekvéseik, reményeik vezér csillaga maradok és nevem jelszó lesz, csatakiáltás«.**

Íme egy jóslat, amely, legalábbis Franciaországra vonatkozólag, nagyjából bevált a mult század derekán. A forradalom, köztársaságostól és császárostól, legendává vált, mítosszá s amikor hiányzott már a franciákból a tényleges erő, harci kedv, hatalmi akarat, a világhódító eszmék, a forradalmi elvek gyakorlati megvalósítására, a mithosz kultusszá, irodalommá vált, hogy aztán újból ideológiai formát adjon az elégedetlenségnek, a nyugtalanságnak, zászlójává váljék mindazoknak, akik nem érezték magukat otthon a polgári rendben. 1848-ben a forradalomból lett irodalom ismét forradalommá változott!

Thierry Maulnier írta, egy költői anthologiához írt előszavában, hogy a francia irodalomnak egyetlen igazi, a szó **német** értelmében vett, romantikusa volt: Gérard de Nerval. Nietzshe rendkívül csodálkozott volna ez öncsonkító kijelentésen; ő tudta, hogy a német romantika csak egy sajátságos változata ama misztikus honvágynak és tettvágynak, amelyet az **emberi lélek »napoleoni kiszélesítése«**, a szédületes napoleoni kaland keltett a népek legjobbjaiban, vagy helyesebben, amelynek maga a napoleoni kaland volt legkáprázatosabb kifejezésre. A »modern Prometheus«, a francia forradalom főhőse, nemcsak országokat hódított, nemcsak hazája határait szélesítette ki, hanem egyszersmind az emberi személyiség, az emberi egyén akcióképességének, lehetőségeinek, becsvágyának határait is kiterjesztette; roppant területeket hódíitott az Álom és Képzelet birodalmából; **szalonképessé, udvarképessé tette a kalandot.** A modern, elnyájasodott, elnyárspolgárosult emberiségnek megmutatta, hogy minden technikai s erkölcsi haladás ellenére, az egyenlőség kultusza ellenére — sőt ép azáltal újra lehetséges az antik értelemben vett heroizmus, a hatalmi akarat felmagasztosulása.

Egy emberiségben, amelyet írói és bölcselői már-már megtanítottak arra, hogy a **nagyságot** a türelmes bölcseletben, kegyes emberbarátságban, a civilizáció, a tudomány, az ipar, a társadalom, a közjó engedelmes szolgálatában lássa és szakítson a »dicsőség« lovagi-kalandor eszményével — Napoleon újra felidézte a hatalomnak hódításnak kalandnak szellemét. **»Tündökölni és kápráztatni«:** ez volt a napoleoni nemzedék csatakiáltása. Egy új snobizmusnak, egy újfajta (az antikkal rokon), kalózélet eszménynek adott életet.

Ez az eszmény éles ellentétben állt a polgári s bölcseleti életeszménnyel, a XVIII. század humanizmusával és racionalizmusával s bár létét a »polgári forradalomnak« köszönhette s eredetében plebejusi volt, végeredményben hierarchikus, anti-demokratikus jelleget öltött.

A francia »caesarizmus« egy új, a hűbérinél méltányosabb és modernebb tehetségre, érdemre, erényekre alapított társadalmi ranglétra szervezésére volt kísérlet. Napoleon tudta, hogy a francia nép, ösztönösen, **nemcsak az egyenlőséget szereti, hanem a rangot is s ami velejár: a pompát, a fényűzést, a kitüntetéseket.** A napoleoni Becsületrend túlélte a császárságokat. A francia népnek mindég kevés érzéke volt a puritán, fénytelen hatalom iránt. Napoleon a

nagyságot, a **génie**-t, a rangot tette legfőbb erkölcsi imperatívusszá, élettörvénnyé mindazok számára, akikben égett a becsvágy, elégületlenség **hatalmi éhség. S amikor a dicsőség, a hirhedt »gloire« eszménye már nem tudta mozgósítani többé a francia nép vitalitását — amely kimerült a háborúkban — legalább a francia nép legjobbjainak képzeletét mozgósította.** A francia ifjúság legitim örökségének érezte a fantasztikus **gloire**-t, amelyet Napoleon meghódított, de megtartani nem volt képes. **Tündökölni**, elkápráztatni, ez lett a törvény amely elől senki sem tudta magát kivonni Franciaországban, akinek erőteljes szív dobogott a keblében. Egy Lamartine, aki pedig royalista volt akkortájt, és számüzetésben élt, Emlékirataiban bevallja, hogy **sír** Watorloo híre hallatára. Hiába royalista, költő is, s a **költő ősi hivatása, úgy látszik, hogy a hős-kultusz fenntartója legyen...**

□

Palmerston aki közvetlenül a júliusi forradalom kitörése előtt járt Franciaországban, megállapította, hogy »az ország prosperál... az adóterhek könnyűek, a nép boldog..« Palmerston tévedett: a francia nép az adóterhek viszonylagos könnyűsége, a prosperítás ellenére sem volt boldog, a fiatalság nem találta helyét a kapitalista társadalmi rendben. Különösen az értelmi fiatalság. Pedig igazán Párizs volt akkor a világ szellemi központja. Soha egyidőben, együtt nem élt még városban annyi egyéniség, különc, dandy, zseni, író, költő, próféta, szellemi kalandor, mint amennyi akkor szaladgált a boulevard-okon. A restauráció amelynek csupán a nemzet kimerültsége s az idegen intervenció volt a létalapja, megbukott a szatócskirály — Lajos Fülöp — igazán szerényre mérte királyi kiváltságait, inkább a szerénységet lehetett szemére hányni, mint a dölyföt. Aránylag jól válogatta meg, az ország elitjéből, tanácsosait, ovakodott a háborús kalandoktól, őrködött az ország egyensúlya fölött, a testet öltött kompromisszum volt, a megszemélyesített megalkuvás.

De ép ezt hányták a szemére, ezért vetették meg. Csaknem mindenki megvetette. A legitimisták, amiért elárulta a monarhia legitim jogait s engedett a »csőcselék« és a polgárság ízlésének. A bonapartisták: mily távol állt ez az uralkodó a császári dicsfénytől! Mily kevéssé tündökölt és kápráztatott! Megvetette a nép is, amely nem »egyensúlyt« akart, a szabadságot nem kompromisszum, megalkuvás formájában képzelte el, hanem mint állandó vészbíróságot a szabadság ellenségei ellen; a nép, amelyet nem kérdeztek meg akarata felöl. Végül is Lajos Fülöp kormányzata csupán a bankárokra és nagypolgárokra, az immár szociális szempontból elégedett, vagy közönyös parasztságra, a bürokrácia egy részére támaszkodott: a romantikus értelmiség, a munkásság, a »nép« — Párizs népe — ellene volt. A forradalom nem égett ki teljesen a waterlooi vereséggel. A hamu alatt parázslott, lappangott, minduntalan fellobogott. A plutokráciának még annyi tekintélye sem volt, mint a legitim arisztokráciának; hatalmi eszközei, a pénz és a furfang, megvetést keltettek. Az új nemzedék visszasiratta Napoleont.

»Tündökölni és kápráztatni...« ez lett a 30-as évek francia fiatalságának jelszava. Gondoljunk **Lucien Leuwenre**, Stendhal sajátmagáról mintázott hősére, a Politechnikai Iskola növendékére, aki egy északfrancia városkában végzi katonai szolgálatát és a sorsa fölött töpreng álmatlan éjszakáin. Ez a csinos, gazdag, kissé riadt fiatalember, nemcsak az ifjú Stendhal, hanem a restauráció és a Lajos-fülöp-korbeli francia értelmiségi ifjúság legjobbjainak lelki válságát tükrözi. Ezek a fiatalok tele voltak kételyekkel, kalandvággyal, ambícióval. Válaszúton álltak s nehéz volt választaniuk. Fejükben, szívükben zavar uralkodott. A mult nyomta őket, nem tudtak szabadulni varázsa alól. Cselekedni szeretettek volna, de nem volt senki, aki utat mutasson nekik. Nem volt élő hős, aki maga mellé szólítsa őket, akit vakon követnének, mint a gárdisták Napoleont. Emberek helyett eszmék csábították őket, kísértették álmaikat.

Köztársaság... Lucien Leuwen szereti ezt a misztikus szót. Úgy látszik, épen él benne azoknak a patriotáknak odaadása, akiknek szívében »a haza szent szerelme« égett s akik a veszélyben levő haza megmentésére siettek, a határokra, a határokon túlra, boldogan, megbokrosodva a Marseillaise dallamától. **»Boldogok a hősök** — gondolja Lucien — **akik 1804 előtt haltak meg!«** Boldogok, akik nem érték meg Bonaparte tábornok árulását, egy gyönyörű álomért mentek halálba, a hősi nemzet csodálatos látomásával káprázó szemük előtt a **Sambre-Mause** induló részegitő hangjainál. Ezt szereti, ezt a Köztársaságot, amely a forradalmi hadsereg katonáiban élt... a **Küzdő Köztársaságot,** amelynek semmi köze a párizsi demagógok és fanatikusok köztársaságághoz; csupa tiszta elszántság, hősiesség, áldozatkészség, emberi méltóság. Ha tudták volna — gondolja Lucien Leuwen — hogy álmaikat az a tábornok fogja letiporni, akit vakon követtek a csatamezőn! Maga elé képzeli a fiatal izzószemü Napoleont, az Arcole hősét, aki még csupa hűség, tiszta tettvágy ,nem sejti jövőjét egy gondolata van csupán, a győzelem. Miért nem tudott ez a nagy ember ellenállni a kísértésnek? Mikor a Sátán a hegyre vezette s megmutatta, neki az impériumot: neked adom, ha hűtlen lész azoknak álmaihoz, akiket a halálba vezettél... miért nem tudta visszalökni az ajánlatot? De vajon ő maga, Lucien Leuwen, visszalökte volna-e? Van-e az embernek joga, visszautasítani, megtagadni a saját végzetét? Elragadtatással gondolt a francia Caesar álomszerű, valószínűtlen, üstökösi pályájára. Ahogy győzelemről győzelemre haladt. Ahogy mind magassabbra hágott, míg csaknem elnyelték a felhők. Ahogy tündökölt, ahogy kápráztatott. Mit árult el? Egy álmot. Gyönyörű álmot, de álmot. Egy nép nem érheti el az abszolut nagyságot, de egy Egyén, egy Hős megistenülhet..

Mert mi felel meg a valóságban a Köztársaságnak?

Aki Köztársaságot mond a mult század első felében, Amerikát gondol. A megszállott republikánus összeesküvő, akivel Lucien megismerkedik, Amerika példájára hivatkozik minduntalan. Ami Amerikában lehetséges — a teljes önkormányzat, a szabadulás minden feudális, nemesi kiváltságtól, az egyenlőség — mért ne lehetne lehetséges itt is, Franciaországban? De Amerika mythosza nem elégíti ki a fiatalember éhségét a dicsőség iránt. Én bizony unatkoznék Amerikában — gondolja Lucien Leuwen — unatkoznék a tökéletesen igazságos és józan emberek közt, de akik közönségesek, de akik csak dollárjaikra gondolnak...« Amerika, ahogy Toequeville 1840 táján megjelent, híressé vált könyvében leírta, az Egyenlőség birodalma; oly eszmény ez, amelynek talán fenntartás nélkül képes hódolni a kispolgár, az elégedetlen mesterember, de nem a polgári intllektüel. »Nem tudnék élni oly emberek között, bármily erényesek, akik képtelenek finom gondolatokra; akkor már százszor inkább választanám egy romlott udvar elegáns erkölcseit. Washington — folytatja — halálra unatott volna, szívesebben lennék Talleyranddal egy társaságban...«

A köztársasági kispolgár szemében Amerika az Igéret Földje marad, de a romantikusok, írja Ferran »L' esthétique de Ch. Baudelaire« című thézisében »nem szerették az Egyesült Államokat, amelyekben csupán az anyagi haladás és a burzsoá prosperitás képét látták«. E dicsőségszomjas litterátorok szemében a Dollár-Amerika volt az anti-irodalom, az anti-kaland. Stendhal hőse nyilván olvasta a Revue des Deux Mondenak Amerikával foglalkozó cikkeit, többek között egy szellemes poligráfnak, Philarete Charles-nak »La litterature dans l' Amérique du Nord« című 1835-ben megjelent tanulmányát, amelyben kifejtette, hogy **az amerikai szellemi éghajlat nem kedvez az irodalomnak.** Arra nem gondoltak, hogy az american way of life — a pionírok életformája, ugyancsak a fausti romanticizmus és kalandosság egy fajtája, lendület a technika civilizáció végtelenje felé. A hősiességnek e polgárai, kapitalista fajtája nem elégítette ki a francia idealisták szellemi szomjúságát. A sztoikus Vigny szinte egyedül állt álláspontjával: »Az egyetlen kormány — írta — amelynek eszméje ma nem tűnik előttem elviselhetetlennek, egy köztársaság, amelynek alkotmánya hasonló volna az Egyesült Államokéhoz«.

De a romantikus Luciennek, Stendhal hősének, ki mint sértett oroszlán a ketrecben, sétált föl-alá szobájában, nem kellett az Egyenlőség Paradicsoma, az erényes dollárparadicsom; minden kínok között legnagyobb, mondja, az unalom kínja. »De hát akkor, te állat — kiált magára dühösen — tűrd el a romlott kormányokat, e régi civilizáció termékeit... Irtózom az unalmas amerikaiak józanságától. A fiatal Bonaparte tábornok az arcole-i győző életrajzai mámorba ejtettek; ez az én Homeroszom, Taszszóm, sőt százszorta különb mindezeknél...« Napoleon, mindig Napoleon: a romantika refrénje ez a név, hadüzenet a középszerűség, a középút, a materializmus ellen.

Lucien tehát megállapítja, hogy nem republikánus. De — finnyás lélek — nemcsak az unalomtól borzad, hanem az aljasságtól, a korrupciótól, a »talleyrandizmustól', a cinizmustól is. A republikánusok talán bolondok, unalmasak, de legalább nem hitványak, néha pedig fennségesek. Lucien utálja a szerepet, amelyre a polgárkirály kormánya ítéli Napoleon hadseregét: hogy a belső rendet tartsa fenn, rendőrség szerepét töltse be. »Mi vagyok hát?« — kérdezi kétségbeesetten önmagától.

A romantika azoknak a mozgalma volt, akik nem tudták magukat meghatározni, akik ide-oda hányódtak, lelkük különböző meghatározásai között, míg a klasszicizmus a »definiciók« művészete volt. A romantika azoknak a mozgalma, akikben még élt a napoleoni, hódító becsvágy, de sem erejük nem volt hozzá, sem körülményeik nem voltak kedvezőek napoleoni pályafutásra. A francia romantika központi témája a **becsvágy.** Ép ezért legjellemzőbb művésze Stendhal, aki számára az egész élet, a szerelem is stratégiai kérdés volt; de a gyönge lélek minduntalan megszegi a stratégia törvényeit. »Egy kézszorítás számomra Capua városa... — mondja a szerelmes Leuwen —, elragadtatottan állok meg egy ilyen döntő kegy ritka gyönyörében, ahelyett, hogy előrenyomulnék. Végül is nincs tehetségem ehhez a háborúhoz«

Egy kézszorítás Capua városa: szeretné kihasználni a győzelmet, vagy (legalábbis »előnyös békeszerződést« csikarni ki. »A szerelemben vakmerőnek kell lenni — mondja magának — különben furcsa vereségeknek teszi ki magát az ember...« Vigny is tudja, hogy az unalomtól vagy az erős akarat, vagy a szerelem ment meg. De a romantikus nem tud akarni, mert nem tud választani. »Aucun des partis ne satisfait ses besoins actuels — írja Vigny a francia népről 1834-ben. (Egy párt sem elégít ki.) Az egyén elfordul a közösségtől, amelynek igényei nem azonosak többé az ő igényeivel, egyedül áll a világban, — minden fiatalember egy-egy kis Napoleon, aki mögött nem áll már a francia nép csodálatos erőtartaléka. Napoleon kísérti meg Balzacot is, akinek első, gyermeki írásműve egy »értekezés az akaratról« és aki, mikor apja jegyzőt szeretett volna faragni belőle, elkeseredetten tiltakozott: ki látott valaha is **nagy** jegyzőt? Márpedig nem választhat józan ésszel oly hivatást magának, amelyben a **nagyság** megvalósíthatatlan. Balzac becsvágya az, hogy »amit a császár kardjával megkezdett, ő tollával fejezze be« ha Stendhal stíluseszménye a napoleoni törvénykönyv irálya, Balzac császári önkénnyel uralkodott az Emberi Komédia magateremtette alakjain, akiknek legkülönbjei, a Rastignac-ok, a becsvágy hősei, irtóznak a mérsékelttől, a középszerűségtől, mindent feláldoznak a becsvágynak, győzelemről győzelemre haladnak. Chateaubriand ugyanúgy a toll Napoleonja kivánt lenni, mint Victor Hugo. »A császár után a költő következik« — írta Hugo — »a gondviselés titokzatos algebrája szerint« és semmi

kétség benne, hogy ő akart lenni e Költő, a francia forradalom örököse, aki úgy követi nyomon a korzikait, mint Milton Cromwelt vagy Luthert Shakespeare.

A francia romantikusok Napoleon szellemi epigonjai. Elválaszthatták őket ideológiák, időnként a legkülönbözőbb pártokhoz csatlakozhattak, ingadozhattak, mint Stendhal, megvesztegethette őket a legitimitás, mint Chateaubriand-t vagy Balzacot, a Haladásra s a szabadkőművesek ngyszerű Templomára esküdhettek, mint Hugo, »házasságtörő viszonyra« léphettek a demokráciával, mint Baudelaire mondta 1848 után, kiábrándultan, közös bennük a Nagyság akarata, a dicsőség, a kaland, a feltétlen akarata, a napoleonizmus (még ha Napoleon-ellenesek voltak is!), az új, arisztokratikus életeszmény (még ha demokraták is), a féktelen becsvágy, az undor a »juste milieu«-től, a bankárok és iparosok eszményeitől, a hódítás, a nagy, tragikus szenvedélyek, az egyéni szabadság és extravagancia kultusza. A francia romantikát az különbözteti meg a német romantikától, hogy kalandor és heroikus ízlése előtt valóságos »modellek« álltak; a francia romantikus álma reálisabb, valóságteljesebb, izmosabb; az akarat, a becsvágy s nem a tehetetlenség, az álmodozás jegyében áll. A romantika eszménye Shakespeare: márpedig ez eszményt nem német író közelítette meg leginkább, hanem Balzac.

Volt a francia romantikának egy sajátságos szektája, amelynek köre a **dandyktól**, az angolosan öltözködő s mozgó párizsi ifjaktól a **juste milieu** doktrinérjaiig, a puritán Guizot-ig terjedt. A költők, írók képzeletére Byron élete s műve csaknem annyira hatott mint Napoleoné. Walter Scott, Maturin, Lewis, Poe, Coleridge, Youg, Wordsworth, Shelley művei a legdivatosabb olvasmányok közé tartoztak. Még azok is, akik megvetették az angol politika francia utánzatát, meghódoltak a »szellemi angolságnak«. Victor Hugo egy rövidéletű, romantikus saint-simonista folyóiratnak, az **Europe Littéraire-nek** második és utolsó évfolyamában, (1834) rendkívül érdekes cikket írt egy svájci ifjunak, Ymbert Galloixnak tragikus életéről, amelyet szimbólikusnak érzett. Ez a fiatal svájci, egy néptanító fia, 1827-ben jött Párisba és 1828-ban nagy nyomorúságban halt meg, valószínűleg a romantikusok kedvelt betegségében, tüdővészben. Kissé hajlottháttú, égőszemű, feketehajú fiatalembernek írja le Victor Hugo. Aránylag új, fehér redingoet-ot és viseltes kalapot hordott s széjjeltaposott cipőben járt. Egy Saint Germain de Pres közelében fekvő kis uccában — a rue des Fossés-ban — lakott egy negyedik emeleti manzárdszobában, finom, lírai verseket írt s angol költőket fordított franciára. E fiatalemberben egyetlen nagy, szenvedélyes érzelem élt: a szerelem Anglia iránt. A kávéházakban, vendéglőkben, a sarokba húzódva figyelte az angol turistákat, ahogy más fiatalemberek az asszonyt figyelik, akit szeretnek: valósággal elnyelte őket a szemével, választékos mozdulataik, merevségük, a szavak, amelyeket elkapott mámorba ejtették. »A boldogságnak számára egyetlen feltétele volt — írta Hugo — angolnak születni«. »Ez az ország (Anglia) mindent magábafoglal — írta búcsúlevelében, — az eszményit és a pozitívumot. Francia és Németországot.« Számára minden angol nemes volt s illedelmes. Idegennek érezte magát szülőházájában, Svájcban, idegennek Franciaországban is. Halálos ágyán angol nyelvtant tanult. Nevetséges, képtelen volt a becsvágya. Ugyanazzal a szenvedéllyel, amelylyel mások, kortársai, a Leuwenek Rastignacok Napoleont akarták utánozni, Ő még életében angollá kivánt átlényegülni. Egészen utolsó pillanatáig készült e »konverzióra«. Anglia volt a kenyere, szerelme, vallása, zászlója; az angol »excentricitás« az eszménye, gentlemanné lenni minden vágya. Hugo aligha tévedett, mikor a képtelenség e húszéves vértanúját »szimbolikus alaknak« tekinti. »Azok, akik ma gondolkoznak és kormányoznak — írta kommentárjában — nem törődnek e mindenféle ösztönnel telített ifjúság sorsával, amely oly értelmes buzgalommal s oly rezignált türelemmel veti magát a művészet minden ágára.« Ez ifjúságnak nyitott kapukra, munkára, térre, horizontra lett volna szüksége. »Hadsereg lehetne s csak banda«. Igen, az anglománok, a republikánusok, a legitimisták, a bonapartisták, mindazok, akik a nagyot akarták, a shakespeare-it, a forradalmat, a lehetetlent, a napoleonit, mind későn jöttek, annak a törzsnek voltak késő hajtásai, amelyből a forradalom s a napoleoni kor nagy virágzása fakadt.

A romantika a francia élet gyönyörű ősze, káprázatos, tarka enyészete, szürete. A venyigéket kádba tapossák, erjedő borszag tölti meg a dombokat, és mélabú. Az életerő ciklusa lezárul, a nap és a föld ereje kimerül, az emberi természet nyugalomra vágyik. Az ősz néha tavasznak képzeli magát, felbuzdul, tele van reménnyel, mámorral: a bölcsek tudják, hogy a kör lezárult, az őszi színpompa a hanyatlásnak, a halálnak jele. Romantikusnak lenni annyi, mint — legalábbis képzeletben — fellázadni az élet törvényei ellen, megsérteni a valóság határait, tavasszá álmodni az őszt. A romantikusok meg akarták ismételni 79-et, a tragikomikus 48-ra tellett csak nékik. »L' étincelle manquait — hiányzott az isteni szikra — vonta le a bukott forradalom tanulságát Frédéric Lemaitre, Flaubert Education Sentimentale-jának hőse. A franciák meg akarták újrázni Napoleont: s csak egy **kis** Napoleonra futotta. Eleven néptragédia. Georges Duveau mutat rá »Siége de Paris« című könyvében, hogy az 1870 szeptember 4-i köztársasági forradalomban bohózatírók és erkölcsprédikátorok vitték a főszerepet. Az **Education sentimentale** útja a romantika álomvilágától a realizmus mélabús, csalódott, keserű világképéhez vezet.